

СОЦІАЛЬНА ДОВІРА ЯК УМОВА СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

А. О. Краснякова, м. Київ

Соціальну довіру розглянуто як умову становлення суб'єкта політичного життя. Показано вплив соціальних інтернет-мереж на залучення користувачів до політичного життя. Наведено результати дослідження рівня соціальної довіри української молоді, яка активно взаємодіє у різноманітних соціальних інтернет-мережах. З'ясовано, що сучасна українська молодь має високий рівень довіри по горизонталі, зокрема до зареєстрованих у соціальних мережах друзів, і низький рівень довіри по вертикалі – до політичних інститутів, державних і політичних діячів, суддів, правоохоронних органів, представників сфери послуг.

Ключові слова: довіра, поріг довіри, соціальні інтернет-мережі, Інтернет, суб'єкт політичного життя.

Социальное доверие рассмотрено как условие становления субъекта политической жизни. Показано влияние социальных интернет-сетей на приобщение пользователей к политической жизни. Приведены результаты исследования уровня социального доверия украинской молодежи, которая активно взаимодействует в различных социальных интернет-сетях. Установлено, что современная украинская молодежь имеет высокий уровень доверия по горизонтали, в частности к зарегистрированным в социальных сетях друзьям, и низкий по вертикали – к политическим институтам, государственным и политическим лидерам, судьям, правоохранительным органам, представителям сферы услуг.

Ключевые слова: доверие, порог доверия, социальные интернет-сети, Интернет, субъект политической жизни.

The social trust as a condition of formation of the subject of political life was examined in the article. The role of social internet-networks in attraction of users to political life are defined. The results of the research on the levels of social trust of modern Ukrainian youth, which interact in different social internet-networks are presents. Determined that modern Ukrainian youth has a high level of confidence in the horizontal, in particular registered friends in social networks and low vertical – political institutions, and public and political leaders, judges, law enforcement agencies, representatives of the service sector.

Key words: trust, threshold of trust, social internet-networks, Internet, the subject of political life.

Українці протягом останніх років залишаються одними з найбільш незадоволених і найбільш недовірливих у Європі.
Є. І. Головаха

Проблема. Соціальні й політичні зміни, що відбуваються в Україні, актуалізують науковий інтерес до феномена соціальної довіри насамперед як до основи суспільної стабільності. Наявність довіри в суспільстві є найважливішим компонентом усіх людських стосунків і водночас ключовим критерієм, на підставі якого індивід пізнає та аналізує навколишній світ. Адже йдеться про одну з найперших категорій, яка формується у людини з її приходом у світ і яка забезпечує цілісність її буття – злиття минулого, сьогодення і майбутнього в єдиний акт життєдіяльності.

Особливістю сьогоденної дійсності є стрімке, як лавина, зростання обсягів електронної інформації про політичне життя в країні. У цих умовах, власне, і відбувається формування уявлень молоді людини про політику, владу, про себе як суб'єкта політики, про взаємодію з іншими людьми і світом. У суспільно-політичне життя країни вступає нова генерація – кіберпокоління, соціалізація якого відбувається під впливом новітніх інформаційно-комунікативних технологій в умовах політично нестабільного суспільства. Тому актуальним завданням науковців є дослідження рівня соціальної довіри – важливої умови цього процесу. (Під умовою розуміємо *особливості реальної дійсності*). На процес становлення молоді людини як суб'єкта політичного життя значною мірою впливає соціальна довіра.

Мета статті: розглянути соціальну довіру як умову становлення суб'єкта політичного життя; представити результати дослідження рівня соціальної довіри української молоді, яка активно взаємодіє в інтернет-просторі, зокрема в соціальних мережах.

Існують різні підходи до визначення дефініції феномена довіри, але це не заважає вченим, а навпаки, розширює поле наукових розвідок і наповнює

поняття “довіра” новими змістами. Уже мислителі XVIII ст. (Дж. Локк, І. Кант, Е. Дюркгайм) розглядали довіру в контексті суспільних відносин, убачаючи в ній неодмінну умову розвитку суспільства. З часом змістове наповнення феномена довіри значно розширюється. Про це свідчать, зокрема, праці Дж. Александера, І. В. Антоненко, Б. Барбера, Ф. Ю. Василюка, В. Вілюнаса, М. Вудкок, Е. Гідденса, А. Г. Ефендієва, Ш. Ейзенштадта, В. П. Зінченка, Дж. Коулмена, Н. Лумана, Р. Патнема, З. Ратайчак, А. Селігмана, Т. П. Скрипкіної, В. В. Століна, П. Штомпки, Ф. Фукуями та ін. *Довіру* визначають як феномен, котрий забезпечує потребу індивіда в безпеці, самоактуалізації, повазі та визнанні ідентичності (Е. Еріксон, Т. Говір); особливу форму віри, що виявляється у формі соціально-психологічного настановлення особистості щодо світу (у тому числі щодо інших людей) і себе; умову розвитку, зміни та перевтілення людини, яка дає їй змогу ризикувати і випробовувати себе та свої можливості (Т. П. Скрипкіна); фундаментальну основу всіх соціальних відносин, яка забезпечує нормальне функціонування держави, інтеграцію й стабільність у суспільстві (Ф. Фукуяма); взаємообмін ресурсами між підсистемами суспільства (А. Г. Ефендієв, Т. Парсонс); неодмінну передумову становлення громадянського суспільства, ключову характеристику його розвитку (Дж. Александер, Ш. Ейзенштадт, Н. Луман, А. Селігман, Л. Ронігер, Ф. Фукуяма); вихідне психічне ставлення між людьми, що виконує роль фільтра в процесі отримання інформації (Б. Ф. Поршнєв). Узагальнюючи різні трактування дефініції “соціальна довіра”, відома дослідниця В. Міжтал стверджує, що довіра, по-перше, робить соціальне життя передбачуваним; по-друге, створює почуття спільноти і, по-третє, полегшує спільну роботу людей разом.

Отже, аналіз численних теорій і концепцій щодо визначення феномена довіри і соціальної довіри, зокрема, показав: 1) майже всі дослідники одностайні в тому, що соціальна довіра є основою всіх соціальних відносин, що забезпечує інтеграцію та стабільність у суспільстві; 2) від рівня соціальної довіри залежить психологічне благополуччя людини в будь-якій спільноті, її

самопізнання, саморозвиток, самовдосконалення і саморозкриття [1–6]. Як слушно зауважує Т. М. Титаренко, довіра є “основою формування позитивного самовідчуття, бажання йти назустріч новому, засвоювати новий досвід, нові діяльності” [6, с. 138].

Засадничою базою нашого дослідження стали:

1) *концепція соціальної довіри Ф. Фукуями*. На думку дослідника, довіра, народжуючись в особистісних взаєминах, може накопичуватися на середньому рівні соціальної взаємодії – рівні громадянського суспільства – і привести до створення атмосфери довіри в суспільстві. Це та ключова характеристика розвиненого людського суспільства, що виявляється як на індивідуальному рівні, так і на рівні соціальному. Саме довіра, а не ринкові відносини чи національні традиції, визначає прогрес, успіх “самореалізації” конкретного суспільства [2, с. 17–18];

2) *концепція Е. Гідденса*, згідно з якою довіра є інтегральним настановленням практичної свідомості, що організовує і спрямовує дії людей у “суспільстві ризику”, допомагає суб’єктам конструювати свій соціальний простір, дає змогу орієнтуватися в неструктурованому світі і виявляється на *персоніфікованому* рівні (довіра до людей, співпраця, взаємовідповідальність, упевненість у чесності інших) і рівні *довіри до абстрактних систем* (довіра до організацій, інститутів, підсистем соціуму) [3, с. 66];

3) *дослідження довіри Т. П. Скрипкіної*, результатом яких став висновок: довіра до світу й інших людей визнається однією з найважливіших умов становлення суб’єктності особистості [4, с. 39];

4) *суб’єктний підхід у психології*, відповідно до якого тільки людина як окрема жива істота, а не якесь надіндивідуальне, безтілесне суще може мислитися справжнім суб’єктом суспільно-політичного життя. У кожній емпіричній людській істоті закладений потенціал політичної активності як активності, спрямованої на налагодження оптимальних стосунків зі своїм соціальним оточенням. І залежно від різних умов (внутрішніх і зовнішніх) цей потенціал так чи інакше актуалізується [5].

Отже, обов'язковою умовою налагодження оптимальних стосунків із соціальним оточенням є соціальна довіра, яка сприяє відкритим, позитивним суб'єкт-суб'єктним взаємовідносинам між людьми (сторонами довіри) і відображає впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з котрою особистість має ті чи ті стосунки. Будучи основою суспільних відносин, **соціальна довіра постає як очікування, яке виникає у членів спільноти, стосовно того, що інші члени будуть поводитися більш-менш передбачувано, чесно, розуміючи при цьому потреби оточення** [2, с. 52]. Соціальна довіра виявляється як *міжособистісна довіра* (між членами суспільства) і *довіра до абстрактних систем* (державних структур, політичних і громадських інститутів тощо). У разі високого рівня довіри в суспільстві всі сфери життя (економіка, політика, право) функціонують значно краще, з більшою користю для членів суспільства. У разі ж низького її рівня в суспільстві спостерігається соціальна напруженість і політичні конфлікти. Їх виникнення пояснюється тим, що кожна людина має *пориг довіри*, а саме той критичний момент, від якого довіра переходить у недовіру. Він залежить від індивідуальних особливостей людини, а також конкретного досвіду її взаємодії з іншими суб'єктами суспільно-політичного життя. У контексті нашого дослідження є сенс стисло розглянути особливості реальної дійсності, які зумовлюють виникнення довіри або недовіри в політиці.

Особливістю виникнення довіри в політиці є те, що довіра виникає тут як "кредитування" суспільством політичних сил або окремих політиків. Отримуючи підтримку на виборах, політики, так би мовити, обмінюють свої зобов'язання щодо реалізації колективних цілей на довіру електорату. Якщо, наприклад, недовіра до органу державної влади чи діяча виникає у людини відразу після невдалого спілкування з органами влади з приводу якоїсь болючої проблеми, то недовіра до політичних партій, блоків, лідерів та окремих діячів є результатом усвідомлення людиною невиконання ними взятих на себе зобов'язань. Форми прояву недовіри можуть бути різними: від абсентеїзму

(відмова від участі у виборах) до широкомасштабних акцій протесту проти офіційного політичного й економічного курсу країни.

Українське суспільство всі двадцять років свого незалежного державницького існування характеризується як суспільство з низьким рівнем суспільної довіри. За оцінкою Є. І. Головахи, “українці протягом останніх років залишаються одними з *найбільш незадоволених і найбільш недовірливих* у Європі. Так, 73% українського населення “зовсім не вірить у можливість змін на краще” [1]. Причиною такого становища експерти вважають постійні переструктурування політичного простору в Україні. Кожна політична сила, отримуючи кредит довіри на виборах, намагається узаконити свої ідеї суспільно-політичного розвитку країни, нівелюючи при цьому всі інші. Як наслідок – українське суспільство живе за різними політичними парадигмами: одночасно з утвердженням атрибутів демократії, правової держави і громадянського суспільства зберігаються ознаки авторитарного режиму з елементами номенклатурного бюрократизму. Домінуючим виміром такої ситуації є товарно-грошові відносини, які спричиняють культивування грошового прагматизму, соціального дарвінізму та цинізму як визначальних життєвих стратегій громадян. Як зазначається в Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, “масове суспільство втратило моральні орієнтири і перебуває у переважному стані апатії, розгубленості і зневіри” [7].

Проте низький рівень соціальної довіри не завжди і не обов’язково народжує високу політичну активність громадян. Ставлення до владних структур, політики і політиків проходить у своєму розвитку кілька етапів, вважає російський дослідник М. Урбан. “На початковому етапі виникає персональне відчуження від політики. Потім наростає соціальне роздратування, яке супроводжується настроями смутку, безвиході й апатії. Соціальне роздратування сублімується в агресивність, яка спрямована проти владних структур або проти штучно сконструйованого образу ворога, і виникає феномен масового відчужено-ворожого ставлення до політики, політиків і до владних

структур” [8, с. 69]. Якщо ж суспільство стикається з проблемами недовіри політичному режиму, економічній і суспільній системі, то альтернативним виходом для людини може стати високий рівень довіри в межах існуючих соціальних груп – родини, релігійної організації, кола друзів. Цю закономірність виявив відомий польський дослідник феномена довіри П. Штомпка. Його висновки підтверджуються і результатами двадцятирічних досліджень українських соціологів: “на фоні низького рівня довіри українських громадян до інститутів влади відносини довіри зводяться здебільшого до найближчого життєвого та родинного кола” [1].

Таким “життєвим колом” для сучасної молодої людини все частіше стає коло “друзів”, зареєстрованих на персональній сторінці в соціальних мережах. Зазначимо, що популярність соціальних мереж серед молоді віком від 15 до 21 року стрімко зростає. Так, результати соціологічного дослідження “Сучасна молодь України”, проведеного Інститутом Горшеніна у березні 2013 р., показали, що 72,3% опитаних молодих людей уже не уявляють свого життя без Інтернету та спілкування в соціальних мережах. Кожний другий молодий українець не зміг би прожити без спілкування в соціальних мережах – принаймні 49,6% опитаних стверджують, що “не уявляють життя без них”.

Аналізуючи причини зростання популярності соціальних мереж, ми дійшли висновку, що не тільки технічні переваги (відкритість, доступність, незалежність від зовнішнього контролю і політичної цензури) роблять соціальні мережі такими популярними. Соціальні мережі вже не просто зручний засіб комунікації, це – відкритий майданчик для обговорення новин і політичних дискусій. Майже всі суб’єкти політики (органи державної влади, політичні і громадські організації, діячі, друковані ЗМІ та окремі журналісти) мають офіційні сайти з чатами, форумами, персональними блогами і представлені в різних соціальних мережах. Реальністю сьогодення є і те, що інформація в соціальних мережах (розміщена, наприклад, на стрічках новин) може бути миттєво поширена у всесвітній мережі Інтернет – тобто швидше, ніж інформація з офіційного сайту. Користувачі мережі мають змогу не тільки

вільно обговорювати, коментувати та інтерпретувати політичну інформацію, а й вільно поширювати її на широкий загал. У процесі створення і поширення контенту молода людина набуває ознак суб'єкта суспільно-політичного життя, й утворене нею мережеве середовище поступово стає тим новим соціальним простором, де відбувається своєрідний процес політичного дозрівання та усвідомлення свого суб'єктного політичного "Я".

Умовою суб'єкт-суб'єктної взаємодії користувачів у соціальних мережах є, зрозуміло, наявність *довіри* [5]. При цьому слід враховувати, що рівень довіри в суспільстві складається з довіри *по горизонталі* (між членами суспільства) і *по вертикалі* (між членами суспільства і владними структурами). *Довіра по вертикалі* пов'язує пересічних громадян з політичними інститутами. Це надія громадян на захист, допомогу, підтримку в складних життєвих ситуаціях і здатність/нездатність влади (точніше її представників) відповідати цим очікуванням. *Довіра по горизонталі* виникає між членами суспільства на певному етапі його розвитку, виростаючи зсередини суспільства, і є результатом спільних зусиль переважної більшості його членів. На відміну від довіри по вертикалі, її не можна запроваджувати і насаджувати, гарантувати чи технологізувати навіть за допомогою певних соціальних технологій (у тому числі політичних).

Отже, підсумовуючи викладене вище, зазначимо: завдяки взаємодії користувачів у соціальних інтернет-мережах, по-перше, посилюється зв'язок людини зі світом, що допомагає їй орієнтуватися в складній реальності політики й адаптуватися до неї; по-друге, в соціальних мережах особистість має змогу самостійно конструювати свій соціальний простір, у якому презентує себе як рівного суб'єкта взаємодії, саморозгортається і самовдосконалюється; по-третє, рівень соціальної довіри відіграє у процесі становлення суб'єкта політичного життя важливу роль, оскільки сприяє самостійному конструюванню суб'єктом політичного простору та самоорганізації інтернет-спільноти, яка виникає на основі єдності світосприйняття, політичних орієнтацій, цінностей та інтересів користувачів.

Щоб визначити рівень соціальної довіри в молодіжному середовищі, навесні 2013 р. ми провели відповідне дослідження. У ньому взяли участь 72 особи віком від 18 до 30 років. Випробувані представляли різні регіони України, але навчалися і працювали в Києві. Обов'язковою умовою участі в дослідженні була наявність персональної сторінки хоча б в одній із соціальних інтернет-мереж.

На *першому* етапі дослідження визначався рівень довіри респондентів тільки тих користувачів, які зареєстровані на їхній особистісній сторінці в розділі “Друзі”. На запитання “Чи довіряєте Ви зареєстрованим на вашій персональній сторінці друзям?” 58 осіб (80,5% опитаних) відповіли: “так, цілком довіряю”; 11 осіб (15,3%) – “довіряю, але не всім” і тільки 3 особи (4%) обрали відповідь “не довіряю”.

На *другому* етапі ми визначали рівень соціальної довіри наших респондентів за методикою Дж. Роттера “Шкала міжособистісної (соціальної) довіри”, адаптованою С. Г. Достоваловим (див. [9]). Результати засвідчили, що у випробуваних переважає **середній рівень міжособистісної довіри** – загальний середній показник становить 61,25. (За методикою Дж. Роттера: абсолютна недовіра за межею – 25, абсолютна довіра – 125). При цьому молоді люди більше довіряють батькам, ніж згаданим у завданнях офіційним особам. Так, випробувані вважають, що “обіцянкам батьків можна вірити”: середній показник довіри до висловлювання – 2,88. (Максимальний бал за методикою дослідження – 5) (рис.).

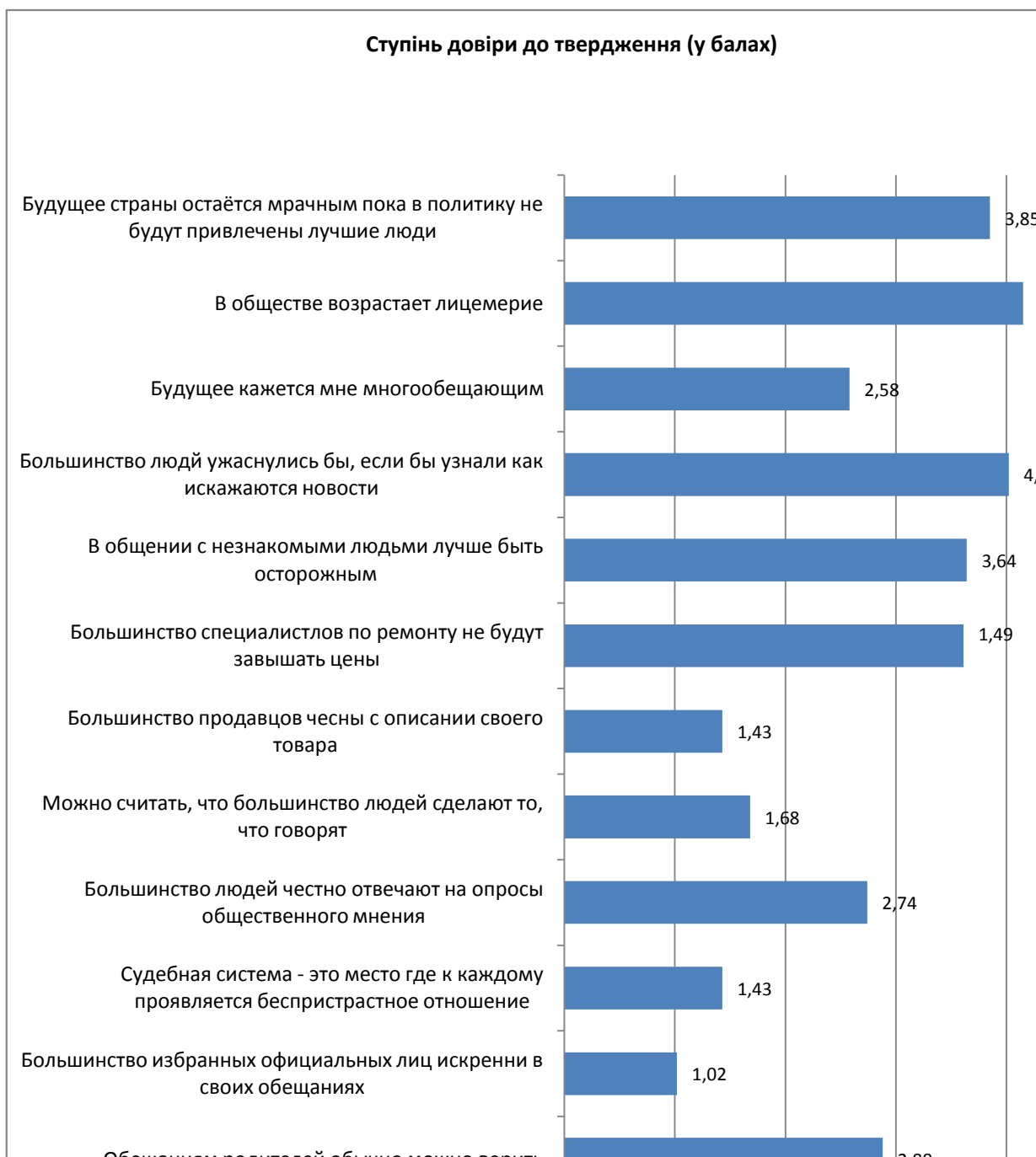

Рис. Рівень соціальної довіри респондентів за методикою Дж. Роттера (у балах)

А ось у “щирість обіцянок більшості наведених офіційних осіб у передвиборних перегонах” респонденти не вірять – середній показник довіри до твердження усього 1,02. Високий рівень недовіри опитувані висловлюють судовій системі і зазначають, що не вважають суди “місцем, де існує неупереджене ставлення до кожного громадянина”. (Рівень довіри до судової системи лише 1,43). Середній рівень довіри випробувані продемонстрували до

твердження щодо результатів соціологічних досліджень – 2,74. Водночас респонденти сумніваються, що “більшість людей роблять те, що говорять”. Показник довіри до цього твердження – 1,68.

Не вірять молоді люди у “чесність продавців, які рекламують свій товар” (показник довіри – 1,43), а також піддають великому сумніву твердження, що “більшість спеціалістів з ремонтних робіт не будуть завищувати ціни...” (показник згоди із цим висловлюванням становить 1,49). Ще більше респонденти не довіряють незнайомим людям і впевнені в тому, що “краще бути обережним у спілкуванні з ними” (ступінь згоди – 3,64). Коли йдеться про довіру до офіційних ЗМІ (журналістів), то респонденти вважають, що “велика кількість інформаційних джерел не забезпечує громадянам України отримання об’єктивної інформації про політичні події” і “більшість би людей злякалися, якби дізналися про міру перекручування новин щодо суспільно-політичних проблем” (показник згоди з висловлюванням – 4,02).

І хоча майбутнє здається респондентам “багатообіцяльним”, що цілком природно для молоді (середній показник довіри до цього твердження – усього 2,58), сьогодні ще зарано говорити про оцінку молоддю українського суспільства як “суспільства довіри”. Максимальні бали згоди із твердженням “у суспільстві зростає лицемірство” і “майбутнє нашої країни буде залишатися темним і похмурим, поки в політику не прийдуть кращі люди” (відповідно 4,15 і 3,85), безперечно, насторожують.

У цілому результати дослідження показали, що в українському суспільстві на тлі “хронічної недовіри” до владних інститутів молодь, яка активно взаємодіє в інтернет-просторі, зокрема в соціальних інтернет-мережах, має *високий рівень довіри по горизонталі* (до друзів, що зареєструвалися на їхній персональній сторінці в мережі) і загальний *середній рівень довіри до всіх інших членів суспільства*. *Низький рівень довіри*, як показало дослідження, молоді люди виявляють по вертикалі: до державних і політичних інститутів, діячів, суддів, представників правоохоронних органів, журналістів, працівників

сфери послуг – тобто до тих категорій громадян, які не виконують повною мірою взяті на себе зобов'язання перед суспільством.

Висновки. Становлення молоді людини як суб'єкта політичного життя відбувається в умовах зростання ролі соціальних мереж в Інтернеті, без яких сучасна молодь уже не уявляє свого життя. Ставлення особистості до різних суб'єктів політики і суспільно-політичного життя формується під усе більшим впливом комунікації в соціальних інтернет-мережах. При цьому важливу роль у такій мережевій взаємодії відіграє рівень соціальної довіри між членами суспільства.

За результатами нашого дослідження, найвищим є рівень соціальної довіри по горизонталі між користувачами соціальних мереж. І це, власне, одна з важливих ознак формування в Україні громадянського суспільства. Що ж до соціальної довіри по вертикалі, то вона, за результатами проведеного дослідження, має набагато нижчий рівень. Механізмом її підвищення, на нашу думку, може стати посилення політичної відповідальності влади і всіх категорій громадян, які не виконують повною мірою взятих на себе зобов'язань перед суспільством, за виконання їх належним чином, а також виведення взаємовідносин різних суб'єктів політики на суб'єкт-суб'єктний рівень – рівень партнерства і діалогу. Можливість для здійснення такого діалогу в суспільстві сьогодні існує, зокрема і в соціальних мережах.

У подальшому цікавим видається дослідити стратегії взаємодії різних суб'єктів політики в соціальних мережах.

Література

1. Головаха Є. Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки / Є. Головаха // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2010. – С. 90–101.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фрэнсис Фукуяма. – М. : АСТ : АСТ Москва : Хранитель, 2006. – 730 с.

3. *Гидденс Э.* Последствия современности / Э. Гидденс ; пер. с англ. Г. Ольховикова, Д. Кибальчича. – М. : Праксис, 2011. – 352 с.
4. *Скрипкина Т. П.* Система доверительных отношений как условие развития субъектности в онтогенезе / Т. П. Скрипкина // Психологический журнал. – 2013. – Т. 34, № 2. – С. 39–49.
5. *Татенко В. О.* Психологічна реабілітація пересічного суб'єкта політики [Електронний ресурс] / В. О. Татенко // *Ї* : незалеж. культурол. часопис. – Львів, 2003. – № 30. – С. 86–110.
6. *Основи практичної психології* : підручник для студ. вищих навч. закладів / В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
7. *Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glav.govuadocs.com.ua/docs/1600/index-48089.html?page=14>
8. *Урбан М.* Социальные отношения и политические практики в посткоммунистической России / М. Урбан // ПОЛИС. – 2002. – № 4. – С. 66–85.
9. *Духновский С. В.* Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум / С. В. Духновский. – СПб. : Речь, 2010. – 141 с.